

Intertextualita v barokní homiletice

Téma naší konference, i když zaměřené k literatuře 20. století, je podnětné i pro etapu staročekou. Z hlediska žánrového v ní pokládám za nosnou zvláště barokní homiletiku jako makrostrukturu kumulující - často v deformované podobě, kterou měla na svědomí primární výchovná funkce kázání - žánry jiné. V této souvislosti se pokusím řešit čtyři hlavní okruhy problémů s cílem přispět k dosavadním barokologickým homiletickým zjištěním, která vznikla na základě odlišných výchozích přístupů.¹

Bude mě zajímat, jaké pretexty a intertexty² jsou pro barokní homiletiku typické; dále sleduji, jak nabývají pretexty nové literární hodnoty, a zmiňuji se také o intertextuálních postupech; konečně nastiňuji problém dialogičnosti a na závěr resumuji funkce barokních homiletických intertextů a jejich specifčnost ve srovnání s literaturou novodobou.

Nejprve si však položme otázku, zda je barokní homiletika vůbec literaturou v užším slova smyslu. Kladnou odpověď najdeme už v pracích Vašicových i Kalistových a dále v brněnském sborníku *O barokní kultuře* z roku 1968.³ Ukazuje se totiž, že právě v baroku je kromě didaktické funkce homiletiky zvyrazňována její funkce estetická, někteří autoři záměrně koncipují svá kázání jako díla umělecká.

K takovému závěru doplníme zřejmý fakt o literárnosti kázání závislé na nadání svého tvůrce i na jeho záměru. Zjistila jsem konkrétně, že v barokní homiletické produkci existovaly texty, které nebyly koncipovány pouze pro ústní přednes, ale byly současně, popřípadě i primárně, určeny k tichému čtení a homiletické přípravě a sloužily vlastně jako jeden z možných pretextů pro kázání ústní. Dokazují to zmínky na titulních stranách některých těchto spisů i rozdílný rozsah jednotlivých částí celků, skutečné kazatelské praxi neodpovídající.⁴

Připojujeme ještě fakt značné specializace barokních autorů⁵ a shrnujeme, že při jejich odlišných dispozicích vznikala jistá disproporce mezi ústní a písemnou verzí kázání i v tom smyslu, že někteří homiletikové byli homiletiky literárními, sami své texty nepřednášeli, a naopak - z jejich textů, doporučených například cenzory jako příručky pro klérus - čerpali další kazatelé. Avšak takové pretexty a intertexty se, jak je mi dosud známo,⁶ objevují v homiletice zřídka.

1 Z posledních syntetických studií srov. Kopecký, M.: *K české barokní homiletice*, in: *O barokní kultuře*, Brno 1968, s. 61-74.

2 Termínu intertext zde užívám ve významu modifikovaného pretextu, který je na rozdíl od pretextu jako pramene (zdroje) součástí nového homiletického textu.

3 Srov. Vašica, J.: *České literární baroko*, Praha 1938, zvl. pasáže na s. 175-264; Kalista, Z.: *České baroko*, Praha 1941, s. 211-232; též: *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*, Brno 1970, zvl. s. 42-53; Kopecký, M.: *K české barokní homiletice*, cit. dílo. Jejich badatelský zájem pokrývá převážně produkci z prostředí jezuitského. - Podíl jednotlivých barokologů se snažím vystihnout v článku Josef Vašica a studium barokní homiletiky, in: *Sborník Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity*, Opava 1993 (v tisku).

4 Viz Račín, K.: a/ *Operae ecclesiasticae*, Praha 1720 (2. vyd.), Ústřední knihovna FFMU, sign. S 9779, titulní nepaginovaný list; b/ *Čtyry živlové proti hříšné duši bojující*, Praha 1698, Moravská zemská knihovna Brno, sign. St 1-511597.

5 Vystupuje názorně při analýze svatonepomucké produkce. Z jejich titulních listů se dá usuzovat, že fungovalo i rozdělení na kazatele jen svátečních nebo jen nedělních textů, i když se tyto typy kázání v postilách zčásti prolínaly; v některých souborech bývaly také uváděny pohromadě jako dva celky, jindy byly vydávány samostatně. - Literární problematiku této produkce nastiňuji v článku *K diferenciaci ve svatonepomuckých kázáních*, SPFFBU, řada D 41, 1994 (v tisku).

Základními pretexty a intertexty jsou ze zdrojů nejširších i v barokním kazatelství (jako v celé staročeské literatuře) bible, patristické a vůbec teologické spisy, z typických žánrů sem patří exemplum a legenda. Tyto prameny jsou různě zastoupeny, přičemž se bible jako intertext v podobě citátů vyskytuje v homiletických souborech někdy i méně než patristické a jiné teologické spisy. Uvedený fakt souvisí nejspíš se skutečností, že biblický nejednoznačný text nemohl být mnohdy bezprostředně didakticky využíván. Proto homiletikové přebírali zpravidla kratší biblické citace, a ty pak vysvětlovali delšími citátovými pasážemi z děl církevních otců i pozdějších teologů. Při tvorbě nových homiletických textů, pro něž lze zčásti užít termínů „opisování, přepisování“,⁷ nečerpali však zřejmě především přímo z pramene, nýbrž buď ze souborů citátů (florilegií apod.), nebo z kazatelských kompendií, které měly pracovní charakter a na rozdíl od „literárních“ kázání vyžadovaly větší míru tvůrčí práce.

Zmínky o existenci kazatelských zdrojů i jejich analýzy se v barokologických pracích nacházejí,⁸ objevujeme je ostatně potvrzené v marginálních poznámkách postil. Připojujeme zde konstatování, že homiletikové, pokud vůbec odkazují na svoje pretexty, uvádějí – ze základních zdrojů – převážně opět v první řadě patristické spisy a bibli, teologická díla a několik exemplových a legendistických souborů (Magnum speculum exemplorum; Životy svatých). Přitom jsou jejich bibliografické poznámky z hlediska dnešní ediční práce nepřesné: v marginálních mnohdy chybí poslední údaj (např. díl celku nebo paginace), podle kterého by mohl být pretext jednoznačně určen.

Na neúplné marginální odkazy narazíme v barokních postilách často u intertextů biblických či pseudobiblických příběhů. Některé z nich motivicky buď dobovým biblí⁹ úplně neodpovídají, nebo v nich dokonce vůbec neexistují. Platí to především pro Starý zákon, kterému katolická církev nepřikládala tak velkou důležitost jako zákonu Novému. Tyto typy intertextů jsou už záměrnou úpravou bible, a to v duchu homiletických výchovných tendencí.

Nejedna starozákonní postava se proto v kázáních vyskytne v několika významových realizacích,¹⁰ které se dokonce vzájemně vylučují¹¹ a na různých místech jedné postily ilustrují různou modifikaci základní didaxe. Zjišťujeme tak, že se v barokním kazatelství rodil k bibli jako pretextu

6 Provedla jsem zatím rozsáhlejší sondy do textů 40 homiletiků, převážně 17. a 18. století, a zaměřuji se nyní na oficiální produkci nejezuitskou (např. M. Damascéna, Š. F. Náhodského, K. Račina a Ch. X. I. Táborského), protože jí dosud nebyla téměř věnována pozornost.

7 Srov. Lachmannová, R.: Gedächtnis und Literatur. Intertextualität in der russischen Moderne, Frankfurt a.M. 1990. Viz též Česká literatura 1994, I, s. 3-22.

8 Kopecký, M.: O barokní homiletice, cit. dílo, např. s. 65. Z analýz srov. Kopecký, M. (ed.): Valentin Bernard Jestřábský. Vidění rozličné sedláčka sprostného, Uherský Brod 1973, vysvětlivková část s. 176-187 (v ní jsou mj. identifikovány Jestřábského neúplné odkazy na Flores exemplorum a Magnum speculum exemplorum).

9 V případě produkce přelomu 17. a 18. stol. a první třetiny 18. století připadá zvláště v úvahu bible Benátská a Svatováclavská. (Jejich vztahem i vazbami Svatováclavské bible na Bibli kralickou se zabýval J. Vintř v studiích Jazyk české barokní bible Svatováclavské a Die Sankt-Wenzels-Bibel in der tschechischen Übersetzung und Kulturtradition, in: sb. The Bible in Cultural Context, ed. D. Papoušek, Brno 1994, s. 337-339. – Část Nového zákona Svatováclavské bible editoval M. Kopecký, Bible svatováclavská. Evangelia, Brno 1991. - Vývoj svatováclavského textu v jeho třech vydáních sledovala M. Horáková, Die Sankt-Wenzels-Bibel und ihre textliche Entwicklung, in: sb. The Bible, cit. dílo, s. 207 – 211.

10 Např. u Karla Račina, na jehož tvorbu jsem se soustředila ve své kandidátské práci, dosud nepublikované (srov. Karel Račín jako homiletik. Autoreferát kandidátské disertační práce, FF MU, Brno 1992) a dále v článích K Račínovu spisu Čtyry živlové, SPFFBU, řada D 39, 1992, s. 33-39 a v textu Sondy do barokní homiletiky, v rukopise. – S tématem souvisela i populárněvědná přednáška Přitažlivost slova na letošní barokologické Sobotce (Srov. XXXVIII. sborník Šrámkovy Sobotky, 1994, v tisku). Račínovo rozsáhlé dílo zůstávalo stranou odborného zájmu. Přitom jsou jeho spisy, zčásti konvenční, ilustrativní jak z hlediska zastoupení všech hlavních typů barokní homiletiky a některých vývojových tendencí, tak z hlediska dobového hodnocení autora jako prestižního kazatele. Určitými projevy své tvorby, např. rozvinutou dialogičností a značnou vazbou na antiku, je Račín začlenitelný do řady výrazných kazatelů, uváděných v syntetických pracích o barokní homiletice (viz pozn.3). Nebude v ní však dominantním autorem jako D. Nitsch, B.H.J. Bilovský, T.X. Laštovka nebo Ondřej de Waldt.

11 Viz Operae ecclesiasticae, cit. dílo, s. 212-213 a s. 636-637. V prvním případě postava odmítá bojovat proti nepříteli, ve druhém je vítána při návratu z bitvy.

nový vztah:¹² homiletikové vytvářeli v souvislosti se svými výchovnými záměry (opřeny o desatero a výklad sedmi hříchů), například rozváděním charakteristik hlavních postav, biblické adaptace, v krajním případě blízké k apokryfům.

Z hlediska kazatelského žánru byl takový biblický příběh dalším vývojovým typem exempla, které chápeme jako určující homiletický intertext s výchovnou funkcí.¹³ Touto funkcí také vysvětlíme značný výskyt exempla v kázáních všeobecně, zvýšená frekvence jeho beletrizací souvisí pak s proměnami barokní homiletiky mřícími směrem k umělecké literatuře a také s oficiálním, i když nepřímým doceněním zábavné funkce exempla pro kazatelské účely.¹⁴

Také exempla barokních postil představovala – až na výjimky – intertexty původu antického a biblického, méně středověkého (ty byly jako pretexty různými žánry), zpravidla zárodky krátké a střední epiky s výraznou pointou. V exemplovém intertextu byl připojován duchovní výklad s vyústěním do dominantní homiletické ideové dichotomie spasení a zatracení. Autoři v něm už nezachovávali žánrová specifika pretextu, protože exemplum bylo většinou redukováno na minimum motivů, právě těch, které byly využitelné pro duchovní poučení.¹⁵

Další žánr, který jsem z pretextů barokní homiletiky vybrala, legenda, je exemplu podřízena (funguje jako jeden z jeho podžánrů). Ve vztahu k pretextu je též modifikována, přičemž jsou její relevantní znaky na rozdíl od jiných exemplových intertextů mnohem méně než jinde upravovány, protože s homiletickým zacílením nejlépe souznějí. Citace a častěji adaptace legend se v homiletice vyskytují zvláště v souborech svátečních kázání, v nichž převládá tematika světců a světic.

Ke druhé zvolené otázce, jak nabývají pretexty nové literární hodnoty, lze konstatovat, že se tak děje jejich výběrem a zasazením do homiletického kontextu při uplatnění intertextuálních postupů, především již zmíněné adaptace a citace. Všechny uvedené základní zdroje – bible, patristické a teologické spisy vůbec, exemplové a legendistické soubory (budeme nyní abstrahovat od problematiky, zda jsou prameny primárními nebo sekundárními) – dodávají homiletickému textu jak epický, tak lyrický rozměr.¹⁶ Epičnost je typická pro exemplové a legendistické pasáže, ale i ty vytvářejí prostor pro nové pasáže reflexivní. Jeden z dominantních lyrických rozměrů vzniká na základě biblických citací tzv. Šalomounovy písně a také prostřednictvím jejího výkladu

¹² Je to patrně např. u intertextů téhož biblického pretextu z rozdílných období. Srov. biblickou látku o Anně a knězi Élim, který ji nespravedlivě podezíral z opilství, v postile tyrolského jezuitu Georga Scherera z přelomu 16. a 17. století (v českém překladu byla pod názvem Kázání na sváteční evangelia poprvé vytištěna r. 1714, Ústřední knihovna FF MU, sign. S 3650, s. 344) a v postile Operae ecclesiasticae (cit. dílo, s. 381). – Scherer se drží téměř doslovně biblického pretextu (1. kniha královská, Samuelova) a aktualizuje jej až v jeho výkladu se zřetelem k pravé modlitbě. Račín aktualizuje už přímo v exemplovém biblickém intertextu hřích pomluvy, přičemž taková „nebiblická“ pasáž uvedeného téma přesahuje a je akcentována: „...Heli pak, který v dveřích kostelních stál, vidíce žeby Anna toliko ustma hejbala a nic nemluvila. „O ho!“ pravil Heli, „paní Anna konečně hrubě dlouho do konvice se dřvala, vino jí jazyk zkrátilo. /.../ Než, pomalu, Heli, co myslíš? Že hned z pohlezení lidé, o kterých žádné známosti nemáš, souditi smíš, já sem ještě nikdy neslyšel, aby soudce Inaudita parte, neslyšeje taky druhé strany, právně rozsoudil. Ptej se ponejprv, kde jest Anna pila, v které hospodě byla, a jak mnoho vína vypila, to musíš všecko věděti, dřívěji než ji z opilství souditi a viniti chceš.“

¹³ Za základní literaturu o teorii exempla pokládám knižní publikaci E. Petru Vývoj českého exempla v době předhusitské (Praha 1966), jejíž závěry platí převážně i pro náš materiál.

¹⁴ Ve spise Karla Regia Christianus orator (1. vyd. 1612), který byl užíván na jezuitských školách, se chápe exemplum jako služka pro náboženské účely (Kopecký, M.: K české barokní homiletice, cit. dílo, s. 67 a 68). Také toto dobové hodnocení zřejmě vytvářelo prostor pro barokní beletrizace a zesvětšňování exemplových pretextů včetně biblických. Srov. Horáková, M.: Religiosity and Irreligiosity in Czech Baroque Homiletics, Synthesis XX, Bucarest 1993, s. 23–32.

¹⁵ Zajímavým příkladem je zde srovnání intertextů o vypuzení zajíčka z jeho doupěte vetřelcem, vycházející ze známého antického pretextu. Zatímco na jeho základě vytvořil B. Balbín ve své tzv. Obrané paralelu o Čechách a Němcích a relevantní znaky bajky zachoval (zajíčka vyháň ježek), v Račinově typickém homiletickém exemplovém výkladu je vyhnána liška – lidská duše, a ježek symbolizuje ďábla. – Viz též mou přednášku pro XXXVIII. Šrámkovu Sobotku, cit. dílo v pozn. 10. – Srov. poslední vydání tzv. Obrany pod názvem Rozprava krátká, ale pravdivá (ed. M. Kopecký, Praha 1988), s. 19–20 a Operae ecclesiasticae, cit. dílo, s. 664–665.

¹⁶ Epizací a lyrizací a s ní zčásti spojenou stylovou diferenciací barokní homiletiky se více zabývám v článku Sondy do barokní homiletiky.

různými teology, a obojí citace tak současně vnášejí do homiletických textů jejich typickou barokní erotickou mystiku.

Z ostatních postupů intertextuality se zastavíme u anagramů.¹⁷ Jsou totiž v barokní homiletice, v latinsky psaném celku snad i ve větší míře, velmi frekventované jako svého druhu akrostich, ale v útvaru neveršovaném. Souvisejí zpravidla se jmény světců a jejich výkladem: jednotlivé litery anagramů je skládají a přitom jsou doplněny do sémantických celků, které jsou v těsném vztahu k hlavní ideji kázání. Uvedenou funkci akrostichů přesahují, a proto je pracovní označují jako jmenné symboly (podtypy symbolu litérního).¹⁸

Nabízí se ještě porovnat výskyt základních postupů intertextuality.¹⁹ Uvažují teď nejen o jednotlivých kratších citacích, adaptacích i anagramech (ty však s ostatními postupy, alespoň v případě našeho tzv. jmenného symbolu, nejsou na jedné úrovni, protože se mohou stát součástí nového textu díky některému z nich), ale i o rozsáhlejších - komplexním zapojení cizího textu. Převládat budou citace, pravděpodobně u všech uvedených zdrojů (bible, teologických spisů, exemplových a legendistických souborů) a teprve potom budou zastoupeny adaptace v podobě exemplových pasáží. Rozsáhlejší zapojení cizího textu objevujeme zřídka, je typické pro řady anagramů, které prezentují duchovní ideje a témata všemi písmeny abecedy nebo jejich výběrem.

Problémem intertextuality barokní homiletiky, zasluhujícím dalšího zpřesňování, je její tzv. dialogičnost.²⁰ Souvisí s vázaností kazatelství na rétoriku a s dominantní literární řečnickou funkcí. Právě svou dialogičností znamená barokní kazatelství složitější a dynamičtější vývojové stádium. Proto lze alespoň vyslovit pracovní hypotézu o jeho dvou základních dialogických typech i o dvojnásobném vytváření kontaktu s recipientem, přestože hranice uvedených typů jsou prostopátné.²¹

Jako první dialogický typ hodnotím repliky, které se obracejí explicitně k posluchači, případně čtenáři. Usilují o přímý kontakt a podléhají se nejradikálněji na udržování jeho pozornosti. Jsou vyjádřeny především autorskou přímou řečí ve formě řečnických otázek a odpovědí, zaměřených k dějovému průběhu exempla či k didaxi a jsou uvozovány oslovením posluchačů.²²

17 Viz podrobněji Horáková, M.: K symbolice v barokní homiletice, SPFFBU, řada D 40, 1993, s. 25-32.

18 Pro jejich ilustraci se jeví jako nevhodnější Račinovo dílo, psané česky, ale s mnoha krátkými latinskými intertexty, až na výjimky překládanými. V jeho sváteční postile Sněm nebeský (Praha 1712). Moravská zemská knihovna Brno, sign. St 21-359012) jsou takové anagramy začleněny v jednom kázání až pětkrát. Z příkladů si zasluhuje pozornosti „zdvojený“ jmenný symbol z kázání o svatém Vítovi (s. 253).

V itam I mmaculatam T otis U iribus S ervavit
ivum I nnocentiae rituque U irtutis S peculum.

Jako osobitý typ jmenného symbolu (výkladová slova jím nezačínají) se vyděluje ještě metaforický symbol z kázání o svatě Kateřině, kdy třemi A v latinské variantě jejího jména autor vysvětluje legendistický topos o trojí koruně – panenství, učenosti a mučednictví, jimiž ona „všechny svy nepřátele přemohla“ (s. 706). Zdá se, že tyto anagramy jsou v barokní homiletice využívány ve shodě s jejich původní funkcí, tj. primární didaxi jejich pretextů, které, jak jsem zatím zjistila, autoři neprozrazují bibliografickými odkazy.

19 Vycházím zde z terminologie R. Lachmannové, Gedächtnis und Literatur, cit. dílo v pozn. 7, přestože s ní pracuje na materiálu novodobé literatury. Její konkretizace intertextuálních postupů nechápu jako rovnocenné, ale pomáhají osvětlit problematiku z jiného úhlu.

20 Tzv. dialogičnost proto, že jde o převažující formální dialog. – Z poslední literatury srov. např. Bartůňková, J.: Ztvárnění primární a sekundární komunikace ve vybraných dílech české umělecké prózy, PF Hradec Králové 1989, zvl. 1. kap. Dialog literární a neliterární, s. 5-29.

21 Viz též články Sondy, cit. dílo v pozn. 10, kde zmiňuje Račinovo dílo.

22 Řadím sem doplňovací otázky typu: Co jest k nim praví? Kdy, proč, jak, odkud...? „Co ale neučinila Jezabel královna a manželka jeho? Vinici sobě přivlastnila a Nabotha kamenovat poručila.“ Srov. Táborský, Ch.X.I.: Tria tabernacula.... Olomouc 1728, Ústřední knihovna FF MU Brno, sign. S 9527, s. 59. Stejný typ otázek však může zahajovat didaxi (duchovní výklad): „Odkud tehdy sladkost ta pošla? Svatý Tomáš a Villa Nova mně odpovídá, že sladkost ta Štěpánovi nepřišla z kamení, než z nádeje věčné mzdy a slávy...“ Srov. Táborský, cit. dílo, s. 43. Pro výkladové pasáže jsou např. signifikantní obraty „Co medle znamenalo...? Cheete, abych tu pravdu láskám vašim dokázal?“ Viz např. Marek, D.: Trojí chléb nebeský, Praha 1727, 1. díl, Moravská zemská knihovna, sign. St 2 36497, s. 105.

V druhém typu repliky směřují primárně „dovnitř textu“. Patří do pásma postav a vyskytují se v podobě přímé, nepřímé i polopřímé řeči. Prostřednictvím přímé řeči vystupují zpravidla v exemplových příbězích jejich hlavní postavy, u nových postav z odlišných vrstev textu – aktualizující nebo důkazové – nacházíme spíše řeč nepřímou, popřípadě polopřímou. Funkci takových postav přebírá i autorský subjekt a církevní autority, z jejichž díla jsou často vybírány citáty ve formě řečnických figur (a pokud autorským záměrům vyhovují, jsou zřejmě preferovány). Tak je vystavěna relativně složitá montáž fiktivních dialogů postav exemplového příběhu s autorskými subjekty i církevními autoritami.²³

Uvedené hromadění replik s sebou z hlediska zastoupení mluvčími přináší v krajním případě až nepřehlednost. Vytváří také typicky staročeskou pseudohistoričnost: vedle sebe stojí různé časy intertextů a čas textu vlastního, rozhodně ne se záměrem původní čas pretextů zastřít, naopak – novým spojením odlišných časů a prostorů se akcentují křesťanské výchovné tendence, ukazují se na jejich časovou opakovanost, a tím i nadčasovou platnost.

Jaká je tedy funkce intertextů v barokní homiletice, čím se liší od intertextuality v novodobé literatuře? V zásadě porovnáváme totožné jevy – návazností na pretexty se v barokním kazatelství vytváří jistá plynulá literární linie, která je však na rozdíl od moderní literatury více explicitně pojmenována a znásilňována stereotypní didaxí, i když ta nemusela být vždy vnímána jako rozhodující.

Za výrazně odlišné pokládám v první řadě jednostranné, totiž účelové navazování na pretexty. Barokním homiletikům nešlo – stejně jako středověkým – o hledačství polemické. Svoje ideové odpůrce negativně označili a do skutečného dialogu s jejich dílem nevstupovali; pretexty jim byly především prostředkem k potvrzení pravdivosti katolického učení, dobově modifikovaného a obsaženého v jejich tvorbě vlastní, sloužily primárně jako její autorizace a dogma.

Intertexty však současně vnášely do barokní homiletiky různorodou informativní i estetickou kvalitu a nevylučovaly aktivitu recipientů. Dokládají ji nové tištěné nebo rukopisné texty představující exemplové výběry ze starších kázání. Útvary původně samostatné, interpolované v modifikované podobě do homiletických textů, se tak znovu osamostatňovaly a měnily a posilovaly tu linii beletrie, která směřovala až k dnešku.

Citované oslovení recipientů je (vedle obvyklého „laskaví v Kristu Pánu posluchači“) nejvíce frekventované, konkrétní jména se objevují v díle Bilovského. – Bilovského poslední populárněvědný medailon napsal M. Kopecký; in: Rozhlasová univerzita Svobodné Evropy (ed. A. Kratochvíl), 2. díl, Mnichov-Brno-Plzeň 1994, s. 164-171. (Oba díly této publikace obsahují kromě medailonu Bilovského medailony dalších 13 barokních autorů – J. Kořínka, F. Bridela, F. Kadlinského, bratří Tannerů, K. Kolčavy – I. díl; D. Nitsche, T.X. Laštovky, O.F. de Waldta, M.V. Šteyera, M. Středy, T. Pešiny a M. Vieria – II. díl.)

23 Srov. např. text v pozn. 20 (Táborský, s. 43) a *Operae ecclesiasticae*, cit. dílo, s. 207.